

BÓDI KATALIN

SZERELMI KOMMUNIKÁCIÓ A XVII. SZÁZADBAN

(A *Portugál levelek*)

(*szeretlek*) A szerelmes levélnél kevés izgalmasabb dolog van a világon. A gyermeki képzelet a mai napig a vallomás rögzítésében, írásos kimondásában látja a szerelem megtestesült bizonyosságát, amitől számítva a levélíró immár „hivatalosan” is szerelmes a címzettbe. A szerelem levél nélkül olyan, mint a mesebeli kastély királykisasszony nélkül. Fontos, hogy a szerelmes levélhez kapcsolódó személyek között nem feltétlenül kölcsönösek az érzelmek. Sőt, mintha lényege elsősorban az információban lenne, vagyis annak tudósításában, hogy a levélíró gyengéd érzelmeket táplál a címzett iránt. A *szeretlek* kimondása mindemellett természetesen együtt jár az érzések mélységének részletezésével, a sóvárgó lélek és test nyomorúságos állapotának érzékletes leírásával. A szerelmes levél emléket állíthat két ember egymásra találásának is, az érzelmek kiadásának, a fájdalommal keveredő boldogságnak, ugyanakkor szenvedésről is tanúskodik, amennyiben viszonzatlan érzelmeket rögzít, és válasz nélkül marad, vagy éppen a szerelmesek egyesülésének különféle akadályait tárgyalja.

A levél persze nemcsak az egy-, vagy szerencsés esetben kétoldalú kapcsolat fenntartására szolgáló médium, hanem a jelen nem lévő másik reprezentálja, a hiány és a jelenlét paradox egységeként megmutatkozó fétistárgy. Ha viszont az érzelmek kihűlnek, ezek a korábban szívdobogtató és mindennél fontosabb olvasmányok unalmas közhelyek gyűjteményévé, semmitmondó sablonokká, sőt a gyűlölet tárgyává válhatnak. Valójában ekkor mutatkozik meg a szerelmes levél szövegszerűsége, retorikai megszerkesztettsége, nyelvezetének igényessége (stb.), vagyis mindaz, amit addig a kimondás aktusa felett érzett öröm jobbára elfedett. A szerelmes levél a címzethez szól, az ige által megfogalmazott állítás tárgya hangsúlyozottan is jelenvalóvá teszi a szeretett személyt, a megszólításban megnevezett *kedvest*. Ugyanakkor az önmegismerésre és az önmegértésre tett kísérlet, a szenvedély és a szenvedés feldolgozása, önmagunk elgondolása minduntalan fontosabb szerephez jut ezekben a vallomásokban. Ha szerelmesek vagyunk, úgy érezzük, hogy ezeket a *jólesően kínzó* érzéseket senki sem élte még meg előttünk hasonló intenzitással, egyedülállónak, sőt magányosnak és kivételesnek érezzük helyzetünket. Amikor viszont nem vagyunk szerelmesek (de titkon nagyon is vágyunk rá), vagy éppen nemrég éltünk meg egy fájdalmas csalódást, hajlamosak vagyunk a szerelmet pusztá biokémiai reakcióvá, esetleg környezeti ártalom-má degradálni.

Claude Dulong pedig arra figyelmeztet (és valljuk be, a fellángolásunk csillapodásával, *megkomolyodásunk* bekövetkeztével mi magunk is *józanul* ezt látjuk), hogy „*elképzelésünk a szerelemtől s az a mód, ahogy kifejezzük, nemcsak az egyénektől függ. Századok és környezet szerint változik, függvénye az életmódnak, a hiedelmeknek, az irodalomnak, de ugyanakkor hatást is gyakorol rájuk. Azt képzeljük, hogy vérmezsékletünknek engedünk, holott gyakran csupán egy divatot követünk.*”¹ A szerelem megélésének módja, a hozzá kapcsolódó diskurzussal együtt azért is nagyon érdekes, mert egy adott időszak ideálisan elképzelt emberalakjáról izgalmas képet vázol fel.

(*a szerelem felfedezése*) Az irodalom gyakran nyújt segítséget a kimondhatatlan érzések megfogalmazásához, egyszerűen csak beszél helyettünk, amikor kusza gondolataink, mámoros vágyaink képtelenek szóhoz jutni. A klasszicizmus kora a francia irodalomban jellemzően ilyen, a szerelmi vallomás írásba öntésének módja erőteljesen összekapcsolódik az irodalmi gyakorlattal, illetve az írás mint olyan szabályozásával, vagyis bizonyos műalkotások mintát adnak a hétköznapi (szóbeli és írásos) gyakorlat számára, de ez a hatás viszont is érvényesül. Az általános kommunikációban lényeges szerep jut az érzelmek kifejezésének, az egyre részletesebb és kötöttebb szabályok övezte társalkodás a nő és a férfi között kialakuló kapcsolat kereteit rögzíti. A kulturális minta, a társasági élet által közvetített viselkedésmód lényegében generálja a szerelmet, amelynek az ember engedelmeskedik, aláveti magát, sőt *elszenved*. A XVII. század elejétől az udvari kultúrában, a társas érintkezésekben a szerelem, illetve egyáltalán a férfi és a nő közötti kapcsolat kommunikációs formái központi témákká válnak. A nők bizonyos hegemoniára tesznek szert a szalonéletben, jelenlétük, kifejezésmódjuk finomítja a magatartásformákat, a társalgási témákat és nyelvezetet, illetve végeredményben a szerelmet, annak megélési módját. A szerelem kifejezetten kommunikációs médiummá válik, vagyis nem kizárólagosan érzelmként értelmezhető, hanem olyan ködként, amely megszabja az érzelmek kialakulását, elbeszélhetőségét, tehát egyfajta elsajátítható viselkedésforma.

Míg a klasszikus költészeti műfajokban továbbra is a férfiszerezők alkotnak, addig a próza különféle területein (pl. regény, levelezés) a nők is megjelennek, sőt tekintélyhez jutnak. A nő persze jelen van a klasszikus műfajokban is, de mindenekelőtt témaként, míg az egyéb, hétköznapi, illetve nem magas irodalmi műfajokban elsősorban alkotóként tevékenykedik, illetve megkerülhetetlen jelenlétével visszahat a „férfi irodalomra”. A szerelem, a szerelmi szenvedély, a szív stb. témája így új dimenziókat villant fel, hiszen a nő finomságát, gyöngédségét, egyáltalán, másságát reprezentálja. A precízezők mozgalma pedig éppen az érzelmi és lelki élet szókincsének kódolásával, megtisztításával próbálja a szerelmet idealizálni.

¹ DULONG, Claude: *Szerelem a XVII. században*. Ford. Dániel Anna. Bp., Gondolat, 1974, 7.

A *Portugál levelek* népszerűségét 1669-ben valószínűleg éppen ezeknek a tényezőknek az együttállása okozza, hiszen a vékony kis kötetben összegyűjtött öt levél írója nő, a szöveg levélformájú, a téma pedig a szerelem. A már levélregénynek nevezett alkotás az irodalmi műfajokat visszautasítva igaz történetnek tünteti fel magát, a levelekhez fűzött előszó a szöveg valódiságáról értekezik. A klasszikus irodalmi gyakorlat valóságosság-koncepcióját visszautasítva, amelyet egyébiránt a regényírói gyakorlat majd csak később követ, magát nem irodalmi szöveggént határozza meg. A levelekből kibontakozó vallomás, az érzelmek kendőzetlen áradása, az emésztő szenvedély megfogalmazása azért is válik csábító olvasmánnyá, mert a szerelem megéléséről egy nő beszél. Nincs történet, nincs fordulat, helyette viszont egy szerelmes nő legmélyebb titkairól szerezhet tudomást az olvasó. A dolog pikantériája azonban (többek között) abban van, hogy a valóságosként kiadott levélgyűjtemény fiktív történet, mégpedig egy férfi munkája, egy bizonyos Guilleragues abbé alkotása. Elolvasásuk mindenképpen tanulságos a korabeli olvasó számára, hiszen a XVII. századi szerelemfogalom, szerelmi kommunikáció, illetve a szerelmes nő és férfi idealizált alakja testesül meg bennük.

(a szerelmi kommunikáció alapjai) A portugál apáca levelei kiváló érzékenységgel vezetik be az olvasót a szerelmes levél megírásának művészetébe, ugyanakkor jól félre is vezetik őt, hiszen az a kitérkezés, amely az első soroktól feltűnő jellegzetessége az írásnak, kifejezetten nem a korabeli *comme il faut* viselkedés mintapéldája. Ezek a levelek egyáltalán nem tartják be az illendőség poétikai, de nyilvánvalóan etikai gyökerű követelményét, hiszen a levelet író nő a szenvedés gyarlóságát, a szenvedély tüzét, a zavarodottságot, a fájdalmat méltón elviselni nem tudó embert mutatja be leplezetlenül. Ugyanakkor éppen ezáltal kiválóan ábrázolja a szerelem sokoldalúságát, megélési módját, illetve egyáltalán azokat a toposzokat, amelyek segítségével a szerelem elbeszélhetővé válik a XVII. században.

Az első levél felütése csalóka a mai olvasónak, de megtéveszti a szöveg magyar fordítóját² is: „*Látod, Szerelmem, milyen határtalanul meggondolatlan is voltál!*” (19) Egyszerű, szívhez szóló, közvetlen ez a megszólítás, a kedves gyöngéd becézése és a tegezés valóban szoros és meghitt kapcsolatra utal-

² A regényt Szabó Magda fordította magyarra 1957-ben, a kötetet másodjára is kiadták 2002-ben: ALCOFORADO, Mariana: *Portugál levelek*. Ford. Szabó Magda. Budapest, 1957, 2002². A továbbiakban a második kiadásból idézek, és a kiemelt rész után zárójelben adom meg az oldalszámot.

Az első kiadás idején még nem volt ismeretes az a tény, hogy Mariana Alcoforado nem létezik, pontosabban bizonyosan nem ő az írója a leveleknek, csak a hagyomány tulajdonítja neki a szerzőséget. Egy 1962-ben publikált kutatás teszi bizonyossá, hogy a mű írója Guilleragues abbé (*Lettres portugaises, Valentins et autres oeuvres de Guilleragues*, introduction, notes, glossaire et tables d'après de nouveaux documents par Frédéric Deloffre et Jacques Rougeot. Paris, 1962), amellyel az újabb magyar kiadás utószava összefoglalóan számot is vet, azonban a címlapon továbbra is szerepelteti a fiktív szerzői nevet, és változtatások nélkül közli újra a teljes szöveget. Mindkét magyar nyelvű kiadás teljesen visszhangtalan maradt.

nak, azonban az eredeti francia szövegben továbbhaladva hirtelen egy „vous”-ra bukkanunk, és természetesen az ötödik levél végéig megmarad a magázás. A magyar fordítás viszont helytelenül végig megtartja a tegezést. Vagyis nyilvánvaló, hogy a kezdőmondatokban olvasható tegező megszólítás nem a *szerelmesre*, hanem magára a *szerelemre* vonatkozik: a levélíró felindultságában nem a szeretett férfihoz, hanem a felforgató érzelemhez szól,³ s majd csak néhány mondattal később fordul valóban a szeretett férfihoz, vagyis a levelek címzettjéhez.

A levélíró, aki az első levélben Mariane-nak nevezi magát, a megszemélyesítés alakzatával eltávolítja magától a végeredményben veszteséget okozó szerelmet, amely befolyással, akarattal, identitással bír: „*Látod, szerelmem, milyen határtalanul meggondolatlan is voltál! Boldogtalan! Csalódás áldozata lettél, s addig áltattál engem is csalóka reménységgel, míg magam is annak váltam áldozatává. A szenvedély, melyről azt hitted, megannyi gyönyörűség kútfeje lesz, e percben halálos reménytelenség forrása csupán, s kínjához csak egyetlen fogható: ama távollét szívmarcangoló tudata, mely szülőanyja volt.*” (19) A szerelem a levélben megfogalmazódó vallomás szerint az embertől független, uralhatatlan létező, természete szerint pedig ráadásul végetes és ellenállhatatlan. Olyan, mint egy örvény, amelynek át kell adnod magad, s miután lerántott a mélybe, elenged, hogy a felszínre úszhass. Olyan, mint egy betegség, amelyből ki kell gyógyulnod, de mindig ott lapul, hogy lecsaphasson a következő védtelenre. Olyan, mint egy ragadozó, ami mindig ártatlan áldozatra leselkedik. Vagyis leíratatlan, megragadhatatlan, csak metaforák és ellentétpárok segítségével engedi magát valamiféleképpen rögzíteni. Jelenléte félelmet keltően billenti ki a lélek egyensúlyát, riadalmat keltően szubverzív erővel bolygatja meg a személyiséget, amely egyszerre akarja élvezni a fájdalmat okozó gyönyört és a gyönyört okozó fájdalmat.

A levélkezdés félrevezető aposztrofálása gördülékenyen és fokozatosan siklik a szeretett férfi felé, a megszemélyesítésből hirtelen megtestesülés és a címzett közvetlen megszólítása lesz: „*Eltávozásod, melyre meggyötört lelkem, bármily leleményes is, nem tud elég gyászos jelzõt találni, örökre megfosztott attól, hogy azokba a szemekbe tekintsek, abba a szempárba, ahonnan annyi szerelem sugárzott felém, mely oly indulatokat gerjesztett szívemben, miktől elöntött az öröm, s melyek mindent pótoltak az életemben, és tökéletesen kielégítettek. Jaj, nem látja már szemem az egyetlen fényforrást, melyből ragyogását kapta; nem is használom másra, mint szüntelen könnyhullatásra, mióta megtudtam, hogy maga úgy döntött: visszatér hazájába; hisz ez a gondolat oly elbírhatatlan, hogy gyilkosommá válik nemsokára. S lássa, közben mégis azt érzem, hogy voltaképpen még a kínokhoz is ragaszkodom én, mert maga, egyedül maga az okozójuk, s én, mihelyt megláttam magát, magának szántam az életemet, hát most még abban is találok egy szikrányi gyönyörűséget, s feláldozhatom magáért.*”⁴ (19–20)

³ Az idézetekben kijavítottam a francia eredeti alapján a tegező, illetve magázó formákat.

⁴ Kiemelések tőlem, B. K.

Már ebből az idézetből kitűnik a XVII. századi szerelmi kommunikáció két alapvető jellegzetessége, egyrészt a szerelemfogalom azon sajátossága, miszerint a szerelem az embertől független, uralhatatlan tényező, illetve az illendőség szabályainak betartása a magázódással még a testi szenvedélyt ismerő viszonyban is.

(*sötét verem*) Mariane leveleiből lényegében kiolvasható a XVII. századi szerelem gazdag, de egyúttal koncentrált jelentésmezeje, mégpedig az „*amour passion*”.⁵ A *passion* szó értelmét kiválóan megmutatják magyar megfelelői, a szópárként és szójátékként is értelmezhető *szenvedély* és *szenvedés*, de latin eredetű megfelelői is élnek a magyar nyelvben, mégpedig a *passió* és a *passió* alakokban. A fentebb idézett kezdő sorok világosan megnevezik ezt a kettőséget: a szenvedély egyszerre gyönyörűség és reménytelenség. Még egy jelentéstartalom kapcsolható a szó latin eredetű és magyar változatához, ami szintén a XVII. századi szerelemértelmezést támogatja, mégpedig a *passzivitás*, vagyis az *elszenvedés* gondolata. Teljesen egyértelmű a testi szenvedés képzetének jelenléte, vagyis az *amour passion* minden jelentésének testi kivetülése, és ezáltal a test hangsúlyos jelenléte magában a szerelemben.

Sőt, úgy tűnik, hogy az első levélben a szerelem mindenekelőtt a testre gyakorolt hatásában jelenik meg, fokmérője a test által *elszenvedett* győtrelem mértéke. A szerelem mindenekelőtt testrészeket privilegizál, természetesen elsősorban a szívet, amelyet marcangol (19), amelyben indulatokat gerjeszt (19), amelyet rabul ejt (24), amely kettéhasad (22) és legfőképpen kínzó szenvedéssel gyötör (26). A lélek is megtestesül, mégpedig a szívhez hasonló szerepet megjelenítve, hiszen meggyötört (19) és a kínokra fogékony (24). Az *amour passion* testi megjelenítését szolgálja továbbá a szemek hangsúlyos szerepe, amely egyrészt magának a szerelemérzésnek a kifejezési formája, illetve a szerelemben esés lényeges oka: „*azokba a szemekbe tekintsek, abba a szempárba, ahonnan annyi szerelem sugárzott felém, mely oly indulatokat gerjesztett szívemben, miktől elöntött az öröm, s melyek mindent pótoltak az életben, és tökéletesen kielégítettek.*” (19–20) Akárcsak az *amour passion*nak, úgy a szemnek is elsősorban ellentétpárokban ragadható meg az értelme, vagyis ami örömet jelent, egyúttal a kínokat is generálja. Az érzelmeket kifejező és keltő szempár egyúttal a fájdalom metaforája: „*Jaj, nem látja már szemem az egyetlen fényforrást, melyből ragyogását kapta; nem is használom másra, mint szüntelen könnyhullatásra, mióta megtudtam, hogy maga úgy döntött: visszatér hazájába.*” (20) A könny a fájdalom kivetülése, tárgyiasulása, amelyben koncentráltan jelenik meg maga a szerelem. Akárcsak a sóhajban: „*Naponta százszor is a maga nyomába röptem sóhajaimat. Keresik-kutatják mindenfelé, s viszonzásul ennyi gyötrő nyugtalankodásért csupán azt a könyörtelenül igazmondó figyelmeztetést nyerem, melyet balsorsom sugall.*” (20)

De a test gyengesége segít a halál élményének megismerésében is: a szenvedésektől erőtlenné és elcsigázott test a gyakori ájulásokkal juttatja a tudatot

⁵ Vö. LUHMANN, Niklas: *Szerelem – szenvedély: Az intimitás kódolásáról*. Ford. Bognár Virág. Budapest, 1997, 48., de részleteiben 17–90. is.

az életem túli élményekhez: „Jaj, mért is kellett ily isteni pillanatok emlékeinek oly iszonyatosná válniok? Hát szabad, hogy porba tiporják természetük törvényeit, s lelkem elnyomó zsarnokává keseredjenek? Jaj, utolsó levele hova nem vitt, mi-csoda különös örvénybe nem juttatta szívem! Oly sebesen nekilódult, hogy szinte éreztem, azon iparkodik, hogy kiszakadjon keblemből, s maga után eredjen. Úgy megviselt az iszonyú felindulás, hogy több mint három óra hosszat magamon kívül hevertem. Bizony, hadakozott bennem minden érzés az ellen, hogy visszatérjek az életbe – úgyis elvesztem én előbb-utóbb maga miatt, mit kezdenék vele, ha nem ajánlhatnám fel magának. Akaratom ellenére láttam meg ismét a napvilágot. Jó volt ez az állapot, örültem, hogy belepesztulok a szerelembe, s az is csak örömmel töltött el, hogy nem kell már sokáig szörnyülködnöm szegény szívemen, mely a maga távozásakor kettéhasadt.” (22) Az önkívületi állapot így természetesen menekülés is a szerelem gyötrő élménye elől, a megszabadulás kísérlete, a *kigyógyulás* esélye. Mariane lényegében ezzel az ájulással jut el a szerelem csúcsára, ami a XVII. századi koncepció szerint az identitás elvesztése, önma-gunk teljes feladása.⁶

Az első levél tehát a passió levele, a testi szenvedések részletezése nyilvánvalóan profán szenvedéstörténetként is olvasható, azonban a vezeklés céljáról, a megváltandóról nincs szó. A lezárás felszólítása imaszerűen fogalmazza meg a fájdalom akarását: „*És gyötörje meg szívem még kínzóbb szenvedéssel!*” (26) A vallási konnotáció többszörösen adott, egyrészt a levélíró személye által, aki apáca, az egyes szám első személyű megszólalás gyónásjellege által, ugyanakkor a lehetséges magyarázatok számbavételekor érdemes elidőzni egy kicsit a XVII. század és a vallás kapcsolatánál is. A század ugyan nem tagadja meg Isten létezését, ám a természettudományos felfedezések és az evilági élet kedvezőnek mutakozó kilátásai kifejezetten háttérbe szorítják a transzcendens jelenlétét a hétköznapi életben.⁷ A klasszikus irodalom szabályrendszere is hozzájárul ehhez a távolságtartáshoz, a magyarázat szerint ugyanis éppen a keresztény hit és erkölcs kívánja azt meg, hogy a vallás szentsége, a Biblia kanonizált történetei érintetlenek maradjanak, vagyis ne legyenek fikció tárgyai.⁸ Ennek egyik következménye nyilvánvalóan az, hogy a

⁶ Uo., 53.

⁷ Nyilván csak általánosságban értendő ez a kijelentés. A janzenisták csoportja a szekularizált világhoz, a sokasodó tudományos felfedezések eredményeihez próbálja igazítani és így megőrizni az istenhitet. Blaise Pascal a *Gondolatokban* írja meg a tragikus ember dilemmáit, és megalkotja a rejtőzködő isten fogalmát, amivel a kétségbeesetten hívó ember paradox helyzetét összegzi. Erről részletesebben lásd GOLDMANN, Lucien: *A rejtőzködő isten*. Ford. Pödör László. Budapest, 1977.

⁸ Boileau *Ars poeticájában* az eposzról értekezve a következőképpen ír erről a problémáról:

„De keresztény hitünk félelmes titka mégsem lehet megfelelő ékesség költeményben.
Az Evangélium egyebet sem mutat,
mint penitenciát s érdemlett kínokat;
s még igazságait is a mese színébe keverné fikcióink pogányos vegyüléke.”

BOILEAU, Nicolas: *Ars poetica*. In: Rónay György (szerk., vál., ford.): *A klasszicizmus*. Budapest, 1967, 160.

vallást vagy a hitet érintő témák vagy egyszerűen kimaradnak az irodalomból, vagy pedig áttételesen, elleplezve vannak jelen.⁹ Másrészt viszont azt látjuk, hogy a Jézus-passió parafrázisai fel-felbukkannak a különféle irodalmi alkotásokban, illetve ha a befogadó irányából magyarázzuk ezt a helyzetet, akkor nyilvánvaló, hogy az olvasás rendre generálja az elbeszélésekben az újszövetségi szenvedéstörténetet.¹⁰

(itt fekszem kiterítve) Mielőtt azonban végigkövetnénk ezt az utat, és kiderítenénk a szenvedély okozta szenvedés célját, érdemes elidőzni a szenvedés mikéntjén, egészen pontosan úgy, hogy az egyes szám első személyű megnyilatkozást egyfajta önábrázolásként engedjük működni. Egyszerűen csak azt az önarcképet kell megalkotnunk a szerelmes levelek nyomán, amelyet az írójuk önmagáról fest meg a vallomásaiban. Mariane megnyilatkozásaiban a lélek póré kitárulkozásának lehetünk tanúi, illetve jelen lehetünk lelke legféltettebb titkainak leleplezésekor is. A korábbi megállapításaink nyomán persze úgy tűnhet, hogy az *amour passion* elsődlegesen a testről szól. Ez túlzott leegyszerűsítésnek tűnhet, hiszen valójában arról van szó, hogy a szerelem (a XVII. századi *amour passion* minden jelentésárnyalatát egyszerre megjelenítve) mindenekelőtt a test viselkedésében mutatkozik meg, mégpedig egészen pontosan annak egyszerre szenvedélyes és szenvedő, egyszerre aktív és passzív állapotában. A lélek vergődése a test vergődésébe vetül ki, a vágyakozás, az öröm vagy a fájdalom hasonlóképpen. Vagyis annak a bizonyos portrénak a megalkotásakor egy kínoktól vonagló, a lelki fájdalomtól szenvedő, de elsősorban egy *megmutató* testet látunk. A leveleiben megnyilatkozó nő kitárulkozik, nyíltan, minden titkát leleplezve fordul szerelme felé, odaadónak, gyanútlanoknak és meggondolatlanoknak látszik.

Rousseau 1758-ban írt híres levelében, amely egyébként csak ebben a részletében tesz említést az általunk elemzett szövegről, annak a gyanújának ad hangot, miszerint a *Portugál levelek* szerzője bizonyosan nem nő.¹¹ Bár felvetését nyilván közismert nőgyűlölete és a század szelleme támasztja alá, mégis nagyszerű, hogy felhívja a figyelmet az írás „nemére”. Rousseau tehát azt sejtí meg, hogy a leveleket egy férfi írta, de ennek következményeit a dolgozat szempontjából mi most így fogalmazzuk meg: a levelekben az önmagáról

⁹ Lásd például Racine antik témájú tragédiáit.

¹⁰ A klasszikus század örököseként a XVIII. század is jellemzően folytatja ezt a gyakorlatot, ennek kitűnő példája Diderot *Apácája*, amelyben Suzanne édesanyja házasságtörő bűnét megtettesítve vezekel a kolostorokban, illetve Sade regényei, amelyekben a testek kínzásainak döbbenetesen érzékletes reprezentációjában a Fiú szenvedései látszanak megjelenni.

¹¹ „Az asszonyok sem leírni, sem érezni nem tudják a szerelmet. Egyedül Szapphó és egy másik nő, akik kivételt érdemelnek. Fogadnék az egész világgal, hogy a Portugál leveleket férfi írta. Különbözik mindenhol, ahol az asszonyok uralkodnak, ízlésük is uralkodik: és ez az, ami századunkban meghatározó.” (Ford. B. K.) ROUSSEAU, Jean-Jacques: *A M. d' Alembert, [...] sur son article de Genève, [...] et particulièrement sur le projet d' établir un théâtre de comédie, [Lettre sur les spectacles]*. In: uő: *Oeuvres complètes*, Tome I., Paris, Armand-Aubrée, 1829, 411.

valló Mariane – vágykép, mégpedig egy férfi vágyképe. Úgy mutatkozik meg önábrázolásában, hogy kitárulkozása, odaadása élvezetet sejtet a szemlélő számára. Úgy ír, ahogy egy nő talán sosem írna őszintén magáról.

A lelki szenvedés/szenvedély testi megnyilatkozásáról már volt szó, most érdemes inkább a levelek azon szakaszaira figyelni, amelyek kifejezetten a test odaadó viselkedéséről vallanak. Az első levél zárásában Mariane a levél funkcióját a szerelmes megtestesítésében látja, nem egyszerűen a közlés médiumaként kezeli az írást, hanem tárgyként, sőt *testként*, amely sem időt, sem távolságot nem ismerve teremt kapcsolatot: „Áldja meg az ég, szinte nem tudok elszakadni ettől a papírtól, mert a maga keze közé jut majd valaha. Ó, bár nekem is ez a szerencse juthatna osztályrésziül!” (25–26)

A második levél szintén nyíltan vall arról az érzéki odaadásról, amely egyértelművé teszi az apáca testi vágyakozását az őt elhagyó férfi után: „*Am én a magáé voltam testestől-lelkestől. Dehogy is bírtam olyasmire gondolni, ami megmérgezhette volna boldogságomat, vagy meggátolhatott volna abban, hogy minden tartózkodás nélkül átadjam magam a maga vad szerelme tüzének, s élvezzem a szenvedélyét bizonyító, féktelen lobogását! Az egyetlen, amire boldog figyelmem kiterjedt, az volt, hogy magával lehetek; egy pillanatra se jutott eszembe, hogy jöhet olyan idő is, amikor távol lesz tőlem.*” (31–32) A negyedik levélben szintén a visszaemlékezésben újraélt események teszik nyilvánvalóvá egyrészt a férfi ellenállhatatlan vonzerejét, másrészt pedig természetesen Mariane ellenállni nem is akaró testét: „*Addig udvarolt állhatatosan, míg egész mívoltom a rabja nem lett, addig sütött rám szenvedélye heve, míg magam is lángba nem borultam, addig kábított kábító lénye varázsa, míg magába kábultam, s hogy ne maradjon szívemben a kétség egy szikrája sem, ott suttoztak kecsesítő szavai... szenvedélyes vonzódásom lett a csábítóm.*” (55) Az első találkozás körülményeit is újraéli ebben a levélben a szerelmes nő, és természetesen ebből a leírásból sem hiányoznak az ellenállhatatlan szenvedély körülírásai, ugyanakkor nagyon lényeges, hogy Mariane a férfi alakját érzékletesen ábrázolja, természetesen a maskulinitás ellenállhatatlan jegyeinek kiemelésével, sőt túlhangsúlyozásával: „*Hisz éppen onnan, onnan, onnan láttam magát annyiszor erre jönni, mikor külseje, mívolta, mozgása úgy elbájolt, s ezen az erkélyen állottam ama végzetes napon is, melyen először mutatkoztak lelkemben boldogtalan szenvedélyem jelei. Úgy éreztem, fontos a maga számára, hogy tessék nekem, pedig akkor még nem is ismert. Elhittem magammal, hogy feltűntem magának a többi nővérek között, akik ott körülvettek, s mikor meglátott, azt képzeltem, magának is jólesnék, ha tüzetesebben megnézném, ha megcsodálnám ügyességét, kecses tartását, ahogy sarkantyúba kapja a lovat. Félelem fogott el, mikor egy különlegesen nehéz útszakaszon vágatott, egyszóval, titokban már mély érdeklődéssel kísértem minden cselekedetét, s éreztem, nem közömbös a számomra; amit csak tett, mindent magamra vonatkoztattam.*” (62–63) Egy nőik által körülvelt férfit látunk tehát, akinek testi tökéletességét, nagyságát és tagadhatatlanul a nemiségét is a lova még tovább fokozza.

Az első látásra szerelembe eső nőben, amint kiderül, a testi vonzalom nyomán ébrednek az érzelmek, és az érzelmek beteljesüléséhez a lelkek egye-

sülése mellett a testek egyesülése szükséges. A XVII. századi szerelemideálnak tehát integráns része a szexualitás, sőt egyenesen a titkos célja annak az irodalmilag megformált, előírással érzelmenek, amely a preformált kódok szerint kezd el működni.¹² Ebből a szempontból is nagyon lényeges a levélforma, vagyis a vallomás egy sajátos változata. A keresztény kultúrában az egyes szám első személyű megnyilatkozásra, pontosabban az autodiegetikus narrációra¹³ szükségképpen hat a gyónás hagyománya. Michel Foucault *A szexualitás történetében* részletesen bemutatja azt a teológiai folyamatot, amelynek eredményeképpen a XVII. századra a rendszeres önvizsgálatot megkívánó gyónási gyakorlat a hatodik parancsolatra, vagyis a *ne paráználkodj* törvényére összpontosít. A vallomásos formákban így magától értetődően és szükségképpen van jelen az önvizsgálat szüntelen működésének eredményeként a testiség motívuma.¹⁴ Az apáca őszintesége ebből a szempontból is magyarázható, de ne feledkezzünk meg a vallomás elengedhetetlen velejárójáról sem, mégpedig a hallgatóságról (befogadóról, olvasóról stb.), aki vagy akik számára a legbensőbb titkok feltárása mindenképpen várokozást, de rendszerint kíváncsiságot és izgalmat jelent. Vagyis itt is érzékelhető Mariane alakjának megteremtésében a férfi vágyképének működtetése.

(*felülemelkedés*) A szerelem persze nemcsak a beteljesülés pillanatának gyönyörűségeit jelenti, hanem a folyamat része természetesen az ahhoz vezető viszontagságos út is, ugyanúgy, ahogy az érzelmek szükségszerű kihűlése. A szerelemhez hozzátartozik az elmúlás, vagyis valamiféle megtisztulás, amelynek köszönhetően identitásunkat visszanyerjük. Mariane útja tehát kizár minden véletlenszerű mozzanatot, nincsenek sem meglepő fordulatok, sem ki nem számítható események. Az első levél, amint az fentebb kiderült, csak a szenvedés részletezésére szorítkozik, az egyelőre csak önmagáért valónak tűnő gyötrelmek mellett a megváltandóról nincs szó. A további négy levél azonban bőszéges magyarázatot ad a szenvedés elviselésének okára, sőt a szenvedés akarására.

A második levélben Mariane számára már világossá válik, hogy szerelme viszonzatlan marad, így megfogalmazódik érzelmei hiábavalóságának belátása, mégsem utasítja vissza a szenvedéllyel együtt járó szenvedést. A második és a harmadik levél lényegében az *amour passion* érzékletes leírása, a szerelem megélésének és lényegének hiteles megfogalmazása, ami viszont már tartalmazza azt a belátást, miszerint az önkívületbe sodró szenvedély szükségképpen hozza magával az idő múlásával bekövetkező kigyógyulás folyamatát. Ennek első lépcsőfoka a belátások megfogalmazása, amely időben még párhuzamosan létezik a szerelemmel: „*Elismerem, csalóka ábrándok játékszere voltam, míg azt hittem, maga nemesebb és becsületesebb lesz irántam,*

¹² LUHMANN, Niklas: *i. m.*, 21–22.

¹³ Vagyis amikor az E/1 elbeszélés tárgya maga az elbeszélő.

¹⁴ FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története: A tudás akarása*. Ford. Ádám Péter. Budapest, 1996, 7–78.

mint ilyen esetekben általában szokásos; túlradó szerelmem túlemelt minden gyanakvó gondolaton, s azt hiszem, nagyobb hűséget is érdemelt volna, mint amelyet hasonló körülmények között tanúsítani szoktak.” (29–30) A szerelmi szenvedély paradox mivolta érdekes módon éppen ebben a fázisban mutatkozik meg igazán, hiszen az érzelmek kiegészülnek a belátással, a felismeréssel, ami a szenvedés elfogadását és a múlt átértékelését hozza magával. A szerelem függetlenné válik tárgyától, önálló életre kel, uralhatatlanná válik, vagyis kibújik egyrészt a személyiség irányítása alól, és nem engedelmeskedik a logika diktálta szabályoknak: „Gyűlölöm magam, ha végiggondolom, mit fel nem áldoztam magáért. Elvesztettem jó híremet, bármely pillanatban ellenem fordulhat családom felháborodása, hazám törvényeinek szigora, mely ugyancsak megszabja, milyen legyen a kolostori élet. Kiszolgáltattam magam hálátlanságának is – mind e gyötrelmek között ez érint a legérzékenyebben. És közben folyton azt érzem, hogy lelkiismeret-furdalásaim nem valódiak. Maga iránt érzett szerelmem olyan nagy, hogy szívem egész hevével még nagyobb veszélyek elviselésére is vállalkoznám, mint ezek. Tudja meg, van azért abban számomra valami keserű gyönyörűség, hogy életem, tisztességem kockára került maga miatt. Hát nem oda kellett adnom magamat s legdrágább kincsemet is magának, kényére-kedvére? S nem kell-e örülnöm annak, hogy arra pazaroltam, amire elpazaroltam?” (45–46)

A negyedik levélben a megőrzés és az elutasítás (vagyis az *amour passion* megőrzése, de a szerelem tárgyának elutasítása) kettőssége egyre erőteljesebbé válik, ennek legfontosabb eszköze az emlékezés, amely egyszerre jelenti az újraélés örömét és a megértés lehetőségét. A szerelemnek ez a fázisa a kommunikációt is alapjaiban megváltoztatja, hiszen a levél által eleve implikált dialogikus beszédhelyzet ellenére a levélíró itt már kimondottan visszautasítja a másikhöz való odafordulást: „Látja, ez mégis kitört belőlem, kezdem megint előlről, pedig a tiszt már indul. Bánom is én, menjen, úgymint inkább magamnak szól ez a levél, mint magának, nekem van szükségem arra, hogy egy kicsit megnyugodjam.” (69–70) Az érzelmek alakulásának elemzése a múlt és a jelen összehasonlításával lehetőséget ad az önmegértésre, pontosabban az elvesztett identitás újra megtalálására.

Az ötödik levéllel válik bizonyossá a szerelem lezárása, vagyis ami nem elsősorban a hajdan szeretett férfitől való végleges eltávolodást jelenti, hanem sokkal inkább a szenvedély túlélését és a megnyugvást. A múlt eseményeinek pontos felidézése és a megváltozott helyzetből történő újraértelmezése leleplezi az *amour passion* sajátosan működő mechanizmusát, vagyis a kódok által generált és működtetett érzelmeket, és ez a szerelemnek ebben a lezáró fázisában már meglehetősen kiábrándítóan hat: „Oly ifjú voltam, oly hiszékeny, zsenge gyermekésememtől fogva kolostorba zártak, aki férfival csak találkoztam, egy se volt valami megkapó. Soha azelőtt nem hallottam olyan szép szavakat, mint amiket maga suttogott a fülembé, azt hittem, magának köszönhetem mindazt a bűverőt, mindazt a szépséget, amelyet felfedezett és tudatosított bennem.” (88) Az út tehát ezzel a felismeréssel lezárul, Mariane végigjárja a

szerelem preformált stációit, és szükségképpen jut el a lezáró szakaszig, vagyis a kigyógyulásig, amely egyúttal az önmegértés magasabb fokát jelenti.

(izgalmas-e a befejezés?) A *Portugál levelek* a vallomásos formából adódóan látszólag a spontán gondolatáradás dokumentumai, azonban a XVII. századi *amour passion* szabályrendszerét ismerve teljesen nyilvánvaló, hogy a sokáig valódinak hitt alkotás egy retorikailag tökéletesen megszerkesztett vallomás, amely a szerelmi kommunikáció kódjait követi. Az e diszkurzust jól beszélők számára a levelekben kirajzolódó történet nem tartalmaz meglepetéseket, számukra eleve ismert a végkifejlet. Vagyis az elbeszélés időviszonyait figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a regény az olvasók ezen csoportja számára tele van előreutalásokkal a már jól ismert út állomásairól, így nem rejteget semmiféle meglepő fordulatot a történet szövegében. Ha viszont ezt a világot nem ismerve olvassuk ezeket a leveleket, éppen az a feltűnő, hogy a vallomások nem kizárólag a mindenkori jelen lelkiállapotát közvetítik, hanem rendre a múlt eseményeinek újraélésére és újraértelmezésére adnak lehetőséget. Az anticipáció és a retrospekció tehát együttesen vannak jelen a történet elbeszélésében, előbbi az *amour passion* szükségszerű lefolyásának erősítőjeként, utóbbi pedig a szerelem diszkurzusának megjelenítőjeként.

Persze a mesteri megalkotás lényege nem csupán ebben az agyafűrt műfaji játékban és időszerkezetben rejlik, hanem a XVII. század vezető műfajához, a tragédiához való kapcsolódásában. A *Portugál levelek* ugyanis lehetőséget adnak a klasszikus műfaj olvasására is, tematikai és szerkezeti szinten egyaránt. Az intertextuális kapcsolódások sorát rejtő regény újraolvasása az *amour passion* szabályrendszerének megismerése után így még izgalmasabb lehet.